

УДК 378.937+378.126

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ФАХОВИХ ЦІННОСТЕЙ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ: АНАЛІЗ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИХ ЗАСАД

Панасенко Е.А., Романенко К.С.

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

У статті здійснено теоретико-методологічний аналіз проблеми формування фахових цінностей майбутніх учителів початкових класів. Методологічною основою дослідження визначено комплекс таких підходів, як-от: системний, культурологічний, аксіологічний, діяльнісний, особистісний, герменевтичний та феноменологічний підходи. Підкреслено, що формування цінностей є багатограним та складним процесом. Утворення фахових педагогічних цінностей досягається бажаннями, потребами, інтересами професійного характеру педагогічної праці. Процес формування фахових цінностей майбутніх учителів початкових класів представлено як систему, що складається з двох логічно взаємопов'язаних напрямів: професійно-педагогічної спрямованості особистості вчителя та професійних ідеалів педагога початкової школи.

Ключові слова: цінності, система, фахові педагогічні цінності, учитель початкових класів, ідеал учителя.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми формування фахових цінностей учителів початкових класів зумовлено стратегічними завданнями щодо створення нової системи освіти на основі прогресивних концепцій, інноваційного підґрунтя діяльності сучасної школи. Фахові цінності є важливою складовою підготовки й професійного становлення майбутнього вчителя початкової ланки. Багатогранність цінностей у структурі особистості дає змогу досліджувати їх у контексті багатьох феноменів: світогляд, свідомість, мислення тощо. Процес оволодіння особистістю фаховими цінностями проходить декілька послідовних етапів: орієнтація в педагогічній дійсності і набуття професійних компетентностей; використання набутих компетентностей на практиці; створення власних професійно-педагогічних цінностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментальні проблеми теорії професійної освіти висвітлено у працях А. Алексюка, М. Грищенка, С. Гончаренка, І. Зязюна, О. Пехоти, Н. Ничкало, О. Савченко, Л. Хомич, Г. Цветкової, М. Ярмаченка та ін. Питанням аксіологічної проблематики присвячено праці І. Бежа, В. Василенка, В. Момова, В. Ольшанського, В. Явоненка, В. Ядова та ін. Наукову базу психолого-педагогічного аспекту теорії цінностей створено Б. Ананьєвим, О. Леонтьєвим, В. М'ясищевим, О. Сухомлинською та ін. Сутність і структуру педагогічної діяльності дослідили О. Абдулліна, Н. Кічук, Н. Кузьміна, В. Сластьонін та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження обраної проблеми передбачає вивчення та обґрунтування теоретико-методологічних засад формування системи фахових цінностей у майбутніх учителів початкових класів.

Формулювання цілей статті. Метою статті є вивчення та обґрунтування теоретико-методологічних засад формування системи фахових цінностей у майбутніх учителів початкових класів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ефективність і раціональність наукового пошуку безпосередньо залежать від методологічного апарату дослідження, сутність якого визначається сучасним розумінням методології як: 1) науки про структуру, логічну організацію, методи та засоби діяльності у різних сферах теорії

та практики; 2) сукупності принципів, засобів, методів та форм наукового пізнання. Методологічною основою дослідження є комплекс принципів, підходів, технологічних прийомів, застосування яких обумовлено міждисциплінарним характером наукової роботи.

Відповідно до цього означений феномен досліджувався на основі системного підходу як провідного методологічного засобу. Системний підхід передбачає вивчення педагогічного феномена як цілісної єдності елементів у сукупності їх взаємозв'язків. Цей підхід орієнтував нас на розкриття цілісності фахових цінностей майбутнього вчителя початкової школи; на виявлення зв'язків у структурі досліджуваного об'єкта, зведення їх до єдиного цілого.

Ми згодні з прихильниками системного підходу (І. Блаубергом, О. Новиковим, В. Садовським, В. Швириєвим, Е. Юдіним та ін.), що поняття «система» становить складну теоретико-дослідну конструкцію, яка передбачає необхідність вивчення: історії науки, що описує часову послідовність і умови формування досліджуваної системи в науці та в її окремих напрямках, течіях; теорії діяльності, що дає можливість аналізувати цей процес як взаємодію суб'єктів діяльності з метою створення нових форм творчої активності людей і вдосконалення їх мотиваційно-ціннісної сфери; логіки та методології науки, що вивчає загальну та ідеальну структури досліджуваної системи й описує її формальною мовою (моделювання); спеціальних системних концепцій, теоретичних основ, закономірностей, принципів, способів і засобів, що зумовлюють технологічне забезпечення досліджуваної системи [4; 13].

Дослідження системи фахових цінностей у майбутніх учителів початкових класів спирається на культурологічний підхід, оскільки освіта є складовою загального культурного простору суспільства. Цей підхід спрямований на розгортання науково-педагогічного дослідження в контексті загальнофілософського розуміння культури та передбачає використання феномену культури як стрижневого у розумінні та поясненні проблеми фахових цінностей майбутніх учителів початкових класів. Визначення культурологічного підходу як одного з основних для вивчення проблеми дослідження зумовлено об'єктивним зв'язком проблеми підготовки

майбутніх учителів початкових класів та питання фахових цінностей зокрема з культурою, що є системою цінностей, вироблених людством [3].

У дослідженні ми також керувалися аксіологічним підходом, що визначає систему науково-педагогічних ідей, поглядів, теорій, в основі яких лежить розуміння та утвердження цінності людського життя, виховання й навчання, педагогічної діяльності та освіти [2; 6]. Аксіологія (від грец. *axia* – цінність і *logos* – учення) – філософське вчення про природу цінностей і структуру ціннісного світу, цілі та зміст освіти, форми і методи навчання, шляхи організації педагогічного процесу і шкільного життя [11].

Одним з провідних у дослідженні став діяльнісний підхід, у межах якого розглядалась підготовка майбутнього фахівця – вчителя початкових класів. При цьому науковці відзначають, що педагогічна діяльність викликає не тільки розвиток відповідних її структурі здібностей, умінь, навичок майбутнього спеціаліста, але й впливає на своєрідність його психічних процесів, формує окремі функціональні професійні риси характеру, цінності. Видатні вчені І. Бех, В. Семиченко та інші визначили, що педагогічна підготовка майбутнього вчителя є смислотворювальним центром його становлення як спеціаліста, що являє собою складний структурований процес, функціонально спрямований на досягнення визначеної мети, що включає: формування педагогічних умінь та навичок, виховання визначених професійних якостей і цінностей особистості майбутнього вчителя [1; 2].

Вагоме місце у дослідженні посів особистісний підхід, адже процес професійно-педагогічної підготовки вивчався крізь призму реалізації індивідуальних особливостей особистості, смислових утворень, цінностей. Методологія особистісного підходу визначала специфіку педагогічної освіти як особливої сфери соціально-педагогічної практики суспільства. Сучасні дослідники Н. Кічук, О. Пехоти вбачають в педагогічній освіті систему, в якій формуються професійні знання, уміння, навички, ціннісні орієнтації та цінності майбутнього вчителя початкових класів.

Інструментально-технологічний рівень методології дослідження представлено інтеграцією герменевтичного та феноменологічного підходів. Вивчення системи фахових цінностей майбутнього вчителя початкової школи було здійснено з позицій герменевтичного підходу, спрямованого на встановлення особистісних сенсів, ціннісних аспектів людської діяльності. Герменевтика (від грец. *hermeneutikos* – той, що роз'яснює, розтлумачує) – це напрям у філософії, основу якого становлять питання розуміння та тлумачення.

Урахування феноменологічного підходу як дослідницького засобу спрямувало нас на вивчення фахових цінностей майбутнього вчителя початкової школи як продукту індивідуальної свідомості вчених-дослідників і водночас як результату суспільної свідомості та практичного досвіду. Отже, застосування у дослідженні феноменологічного підходу дає змогу визначити фахові цінності майбутнього вчителя початкової школи як багатомірний і множинний феномен педагогічної науки і практики, що став закономірним продуктом її розвитку.

Сучасні науковці проблематику цінностей розглядають у контексті системного аналізу людської діяльності та в контексті культури як компонент соціального регулювання, за допомогою суспільства на будь-якому етапі свого розвитку спрямовує і координує соціальну поведінку людства. Проблема цінностей, як категорій, є однією з найбільш складних і суперечливих, оскільки в науковій літературі, зокрема у філософській, зустрічаються різні підходи до визначення самого поняття «цінності». Їх умовно можливо розподілити на такі групи: матеріальні цінності, духовні цінності як ідеали суспільної та особистісної діяльності, їх пріоритети, цінності як специфічне явище свідомості тощо.

Система цінностей у широкому розумінні слова, як вважає дослідниця І. Жерносек, – це внутрішній стрижень культури, об'єднуюча ланка всіх галузей духовного виробництва, всіх форм суспільної свідомості. Цінність являє собою узагальнююче поняття для таких явищ духовного життя, як ідея або ідеал [5].

За цінностями особистості можна виділити такі підсистеми цінностей: духовні, які виступають як цінності життя і його змісту; моральні, тобто цінності морального вибору вчинків та поведінки; індивідуально-соціальні, які відображають структуру діяльності специфічний спосіб людського існування. Обмежуючись соціально-філософським підходом, В. Іздебська виділяє ряд структуроутворювальних факторів: стійкі форми життєдіяльності людини; місце людини в системі соціальних відношень; потенціал особистості – сукупність особистісних якостей, що характеризують здатність індивіда до здійснення його соціальної життєдіяльності; наявність особистості – система потреб, інтересів, поглядів, переконань, ідеалів, установок, орієнтацій [6].

Формування фахових педагогічних цінностей спирається на взаємообумовлені зміни в емоційно-вольовій та інтелектуальній сферах особистості, які стимулюють розвиток самосвідомості, здійснюють регулятивну функцію процесу формування професійних цінностей. Так, підготовка майбутніх учителів початкових класів поетапно наповнюється різним змістом. Варто визначити, що на початковому етапі стартовим є пізнавальний інтерес до цього виду професії. На другому етапі за необхідне вважаємо формування ієрархії цінностей професійно-педагогічної діяльності, коли відбувається переростання пізнавального інтересу в професійний інтерес до конкретного виду діяльності. Останнім етапом має бути практична обізнаність у професійно-педагогічній діяльності.

Залучення майбутніх фахівців до практичної діяльності може сприяти розвитку інтегральних професійно-ціннісних новоутворень, що включають стійке прагнення до роботи у цій галузі, наявність спеціальних фахових компетентностей, а також комплекс індивідуально-психологічних якостей, які забезпечують ефективність формування фахових цінностей майбутнього вчителя початкових класів.

Отже, формування цінностей – це багатограний та складний процес. Їх утворення досягається бажаннями вчителя, його потребами, інтересами професійного характеру. Зміст фахових цінностей майбутнього вчителя початкових кла-

сів визначається суб'єктивною оцінкою, важливою стороною якої є емпатія [8]. Процес емпатії за своїм змістом є інтелектуальним. Емпатія – це розуміння емоційного стану іншої особи з метою проникнення в її переживання. Безумовно, емпатія у структурі особистості майбутнього вчителя початкових класів може розглядатися і як ситуативне переживання, що виявляється в готовності вчителя проявити розуміння, співпереживання, співчуття до іншого.

Процес формування фахових цінностей майбутніх учителів початкових класів можна уявити як систему, що складається з двох логічно взаємопов'язаних напрямів: людина в світі цінностей займає відповідну позицію; в здійсненні своїх цілей вона керується ціннісною орієнтацією, що визначає ціннісне ставлення особистості. Цей процес структурують ціннісні установки й мотиви професійної діяльності, внаслідок чого відбувається процес оцінювання, детермінований досвідом та закріплений у вигляді відповідних ціннісних норм. Результатом такого процесу є професійні ідеали. За конкретних умов руху до ідеалу майбутній спеціаліст, за допомогою індивідуально-сформованої системи показників визначає мету, чим і конкретизує ідеал у норму, тобто переходить від стратегічного образу до конкретного проєкту, що можна назвати сутнісними професійно-педагогічними цінностями. Тому фахові цінності майбутніх учителів початкових класів зумовлюють вибірковість поведінки не лише в мотивації суб'єкта, а й визначають його ціннісне ставлення особистості до обраної професії.

Отже, фахові цінності – це важлива складова підготовки та професійного ставлення майбутнього вчителя. Передумовою професійного становлення майбутнього вчителя є зростання його професійної позиції. Професійна позиція – складна система цінностей особистості, де установки, інтереси, світоглядні категорії і ставлення суб'єкта до загальнолюдських цінностей на єдиній основі регулюють практичну діяльність.

Розглянемо основні характеристики, що фіксують професійно значущі цінності вчителя початкових класів, які виникають у його професійній діяльності. Так, психолого-педагогічними характеристиками професії вчителя початкових класів є особистісні якості, які умовно можна поділити на три основні групи: емоційні, мотиваційні, інтелектуальні. Ця проблема особливо актуальна саме щодо цієї професії, оскільки компоненти, що характеризують особистість вчителя, забезпечують його професійні функції і дають можливість взаємодіяти з учнем.

Світоглядна позиція, відображаючи систему активних відносин вчителя у професійній діяльності та її основну цінність – дитину, визначає професійну спрямованість фахівця. Деякі науковці виходять з того, що професійно-педагогічна спрямованість – це наявність глибокого, стійкого інтересу до педагогічної діяльності, потреби займатися нею, що виявляється у прагненні до професійного розвитку, вдосконаленні; усвідомлення високої соціальної та особистісної значущості педагогічної творчості; професійна готовність до педагогічної діяльності [9].

Чітко виражена спрямованість на загальнолюдські цінності створює передумови формуван-

ня фахових цінностей майбутніх учителів початкових класів. Так, професійні цінності вчителя початкових класів (цілеспрямованість, принциповість, самостійність, ініціативність, стійкість, організованість, витримка та інші) слугують важливою передумовою успішного становлення майбутнього вчителя. Вони також відіграють важливу роль у формуванні в учителя позитивних мотивів, що визначають ставлення до майбутньої діяльності.

Форми існування і виявлення спрямованості особистості містять у собі підготовку студентів у вищій школі до відповідних професійних дій, виступаючи мотивами поведінки та діяльності, визначаючи вибір напрямку діяльності, спричиняють вибір відповідних дій і вчинків у певній ситуації. Тому спрямованість визначається і як сукупність мотивів поведінки особистості. Н. Кузьміна виокремила такі основні компоненти структури професійної спрямованості особистості вчителя, серед яких виокремлюють: 1) свідомість суспільної значущості професії вчителя (когнітивний компонент); 2) задоволеність обраною педагогічною професією, мотивація професійної діяльності (емоційний компонент); 3) усвідомлення і самооцінка своїх педагогічних здібностей майбутніми вчителями, їхнє ставлення до труднощів професійної діяльності (дійовий компонент) [7].

У психолого-педагогічній літературі стверджується думка, що в основі формування особистості, її професійного становлення лежить розвиток мотиваційної сфери. Реально дійовими мотивами прийнято називати мотиви, які не потребують додаткової зовнішньої активізації, самостійно виникають і розвиваються, що є свідченням внутрішньої потреби студента у підготовці до успішного застосування змісту фахових предметів на практиці [10].

Емоційна регуляція професійної діяльності через створення мотиваційного компонента виступає ефективним засобом формування системи фахових цінностей майбутніх учителів початкових класів. Емоції виконують специфічну функцію оцінювального сприйняття дійсності. Вони є джерелом знань про цінності [14]. Вважається, що джерелом виникнення мотивів є вплив зовнішнього середовища на внутрішній світ людини, що проходить через такі якості особистості, як свідомість, досвід, цінності та спонукає людину до діяльності. Мотиваційна сфера особистості постійно змінюється: з виникненням нових потреб, старі мотиви переосмислюються, починають домінувати або втрачають значущість. Цілеспрямоване формування цінностей професійної діяльності в процесі професійного становлення майбутнього вчителя визначає важливий момент професійної підготовки – інтерес. Інтерес проявляється як потреба особистості займатися певною діяльністю, як стимулятор активності особистості. Пізнавальний інтерес є чинником формування фахових педагогічних цінностей студентів, під впливом якого активізується вся професійна діяльність в цілому, а саме, психологічні процеси, що лежать в основі творчої, пошукової педагогічної діяльності. Психологічний аспект професійного інтересу полягає в тому, що він проявляється в індивідуальних особливостях особистості,

в його психічних процесах, що включають інтелектуальний, мотиваційний та емоційний компоненти, і формується в процесі діяльності.

Креативність, творча діяльність, потреба вчителя у самовдосконаленні є важливими складниками його фахових цінностей. Ми підтримуємо думку сучасної вченої Г. Цветкової, яка підкреслює, що якісними показниками продуктивної творчої діяльності як рушійної сили самовдосконалення педагога є: потреба у пошуковій активності, креативному перетворенні педагогічної дійсності; участь особистості в креативному процесі як системі підструктурних елементів (зосередженість, увага, мислення); розвинене уявлення, фантазія, уміння створювати парадокси; наявність мети, що допомагає у створенні мотивувальної креативної дійсності; створення нової педагогічної реальності, нової якості педагогічної взаємодії; постійне самовдосконалення педагогічних знань, умінь, навичок, майстерності [12].

Висновки. Фахові цінності майбутніх учителів початкових класів – багатоаспектне та багаторів-

неве утворення. Складність його науково-педагогічного усвідомлення пов'язана з тим, що професійні цінності водночас можуть бути розглянуті як вирішальні моменти в професійному становленні майбутнього вчителя початкових класів. На сучасному етапі розвитку педагогічної науки домінує підхід до визначення фахових цінностей як якостей особистості – таких, що забезпечують успішний перехід із системи вузівського навчання до професійної діяльності. Дослідження процесу становлення майбутніх учителів початкових класів на основі оволодіння фаховими цінностями є теоретично і практично значущим. Отже, фахові педагогічні цінності як складні утворення відображають в собі різні форми та взаємодії суспільного й індивідуального в особистості майбутнього вчителя, що формуються під впливом об'єктивної дійсності, шляхом оволодіння професійними знаннями, вміннями та навичками. На цій підставі суб'єкт реалізує засвоєні професійні цінності, зіставляючи їх зі своїми переконаннями, потребами, інтересами.

Список літератури:

1. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: науково-метод. Посібник / І. Д. Бех. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.
2. Бех І. Д. Цінності як ядро особистості // Цінності освіти і виховання: наук.-метод. зб. / За заг. ред. О. В. Сухомлинської, ред. П. Р. Ігнатенка, Р. П. Скульського, упор. О. М. Павліченка. – К., 1997. – С. 9-11.
3. Библер В. С. Культура. Диалог культур (опыт определения) / В. С. Библер // Вопросы философии. – 1989. – № 6. – С. 31-42.
4. Блауберг И. В. Проблема целостности и системный подход / И. В. Блауберг. – М.: Эдиториал УРСС, 1997. – 448 с.
5. Жерносек І. П. Деякі ціннісні орієнтації молоді / І. П. Жерносек // Цінності освіти і виховання: наук.-метод. зб. / За заг. ред. О. В. Сухомлинської та ін. – К., 1997. – С. 39-41.
6. Іздебська В. Ціннісні орієнтації особистості в контексті духовного світу студентства / В. Іздебська // Рідна школа. – 2002. – № 4. – С. 17-19.
7. Кузьмина Н. В. Методы для анализа деятельности педагогов / Н. В. Кузьмина: методические рекомендации. – Л., 1975. – 12 с.
8. Мінько Т. В. Емпатія як умова розливающего впливу в міжособистісних стосунках / Т. В. Мінько // Практична психологія та соціальна робота. – 2000. – № 2. – С. 19-21.
9. Мораль: сознание поведение / под ред. Н. А. Головки. – М.: Наука, 1986. – 208 с.
10. Петренко В. Ф. Семантический анализ профессиональных стереотипов мотивации / В. Ф. Петренко // Вопросы психологии. – 1986. – № 3. – С. 133-143.
11. Слостенин В. А. Введение в педагогическую аксиологию / В. А. Слостенин, Г. И. Чижикова. – М.: Академия, 2003. – 192 с.
12. Цветкова Г. Г. Креативність як здатність викладачів вищої школи до створення нової педагогічної реальності / Г. Г. Цветкова // Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка. – 2016. – № 25. – С. 107-113. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Potip_2016_25_20
13. Юдин Э. Г. Системный подход и принцип деятельности. Методологические проблемы современной науки / Эрик Григорьевич Юдин. – М.: Наука, 1978. – 391 с.
14. Якобсон П. М. Психологические проблемы мотивации поведения человека / П. М. Якобсон. – М.: Просвещение, 1996. – 320 с.

Панасенко Э.А., Романенко Е.С.

ГВУЗ «Донбасский государственный педагогический университет»

ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ: АНАЛИЗ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИХ ОСНОВ

Аннотация

В статье осуществлен теоретико-методологический анализ проблемы формирования профессиональных ценностей будущих учителей начальных классов. Методологической основой исследования стал комплекс таких подходов как: системный, культурологический, аксиологический, деятельностный, личностный, герменевтический и феноменологический подходы. Подчеркнуто, что формирование ценностей является многогранным и сложным процессом. Формирование профессиональных педагогических ценностей достигается желаниями, потребностями, интересами профессионального характера педагогического труда. Процесс формирования профессиональных ценностей будущих учителей начальных классов представлен как система, состоящую из двух логически взаимосвязанных направлений: профессионально-педагогической направленности личности учителя и профессиональных идеалов педагога начальной школы.

Ключевые слова: ценности, система, профессиональные педагогические ценности, учитель начальных классов, идеал учителя.

Panasenko E.A., Romanenko K.S.

SHEE «Donbass State Pedagogical University»

FORMATION OF THE PROFESSIONAL VALUE SYSTEM OF THE FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS: ANALYSIS OF THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIC

Summary

The article deals with the theoretical and methodological analysis of the problem of the forming the professional value system of the future primary school teachers. The methodological basis of the research is determined by a set of the approaches, such as systematic, cultural, axiological, activity, personal, hermeneutical and phenomenological. It's emphasized that the formation of values is a multifaceted and complicated process. The formation of the professional pedagogical values is achieved by the desires, needs, interests of the professional nature of pedagogical work. The process of forming the professional values of the future primary school teachers is presented as a system consisting of two logically interrelated directions: the teacher's professional and pedagogical orientation and the professional ideals of a primary school teacher.

Keywords: values, system, professional pedagogical values, primary school teacher, teacher's ideal.